
Aspekti

Izvorni znanstveni rad

UDK 321.74:329.15

Kriza legitimnosti komunističkih poredaka

IVAN PRPIĆ

*Fakultet političkih nauka, Zagreb**Sažetak*

Raspravljajući o razlozima propadanja komunističkih poredaka autor analizira dvije njihove značajke: vladavinski monopol komunističkih partija i ukinutost kapitalističkog oblika privatnog vlasništva. Suvremene komunističke organizacije niti su komunističke (u smislu ideologijskih vrijednosti) niti su političke stranke (u politologijskom značenju). Autor pokazuje kako komunističke organizacije žele ustanoviti povijesno novi tip zajednice — zajednicu komunista. Iz takvog određenja komunističkih organizacija (partija) moguće je razumjeti ustrojstvo ali i propadanje komunističkih poredaka.

Ukidanje kapitalističkog privatnog vlasništva u komunističkim porecima može se analizirati samo respektirajući Marxove i marksističke kritike kapitalističkog načina proizvodnje života. Komunističke organizacije preuzimaju funkcije vlasnika pa tako i brigu za zadovoljenje potreba ljudi. Iz toga nužno slijedi stanje diktature i ukidanja tržišta i društvenosti.

Kriza legitimnosti komunističkih poredaka slijedi iz nemogućnosti komunista da ispunе obećanje u ime kojeg su ukinuli slobodu i obećali sigurnost pojedincima u zadovoljenju njihovih potreba.

Sudeći prema ideologijskim i teorijskim raspravama koje su u većini bivših komunističkih poredaka vođene u javnosti krajem 80-tih godina sve te poretke je zahvatila totalna kriza — ekonomijska, politička, moralna. U svim je porecima istovremeno bila politički dominantna svijest da se poretci moraju liberalizirati i demokratizirati.

Istovrsni razlozi propadanja komunističkih poredaka, istovremenost promjena i srodnost naumljenih oblika i načina preobražaja opravdavaju hipotezu da je propadanje komunističkih poredaka prouzročeno stanovitim značajkama koje su svima zajedničke. Iako promjene imaju različite oblike i brzinu opravdano je — na razini rasprave o jednom tipu poretka, — govoriti o zajedničkim razlozima promjena.

Dvije temeljne značajke svih komunističkih poredaka doskora su, unatoč svim i najradikalnijim pokušajima preobražaja (kakav je nesumnjivo bio pokušaj jugoslavenskih komunista da sovjetskom tipu komunističke vladavine ponude kao alternativu samoupravni socijalistički poredak), bile neupitne: vladavinski monopol komunističkih partija u ovim porecima izražen u njihovim ustavima frazom o vodećoj ulozi komunističke partije i ukinutost kapitalističkog oblika privatnog vlasništva. Dapače, u nekim od tih zemalja moglo bi se govoriti o sprečavanju razvoja kapitalškog oblika privatnog vlasništva u društvima u kojima je takav razvoj tek započeo¹. Otuda bi prikaz ovih dviju značajki trebao omogućiti razumijevanje smisla i zbiljskih mogućnosti promjena.

Što zapravo znači ustavima tih poredaka utvrđena »vodeća uloga« komunističke partije? No ovo se pitanje može valjano odgovoriti jedino ako se odredi što je komunistička partija. *Suvremene komunističke organizacije su osobite političke organizacije koje nisu ni komunističke, niti su partije u politologijskom značenju toga pojma.* Atribut »komunistički« iskazuje, prije svega, skup ideologijskih vrijednosti što ih zagovara pojedina politička partija i nastoji, ukoliko osvoji vlast, sukladno tim vrijednostima oblikovati političke odnose i ustanove. Nema, vjerujem, osobite potrebe dokazivati kako partije koje su osamdesetih godina vršile vlast u većini komunističkih poredaka više nisu bile komunističke. Dominantne frakcije u tim su partijama zagovarale i ustanovljavale pravo privatnog vlasništva i nad uvjetima za proizvodnju života, odvajanje ekonomije i politike, tržišno društvo i privatno poduzetništvo. A to nisu komunističke vrijednosti. I to bez obzira na to da li pod ovim pojmom podrazumijevamo izvorni Marxov komunizam ili njegovu boljševičku varijantu i izvedbu. Ova tvrdnja nije vrednosna. Ona pogotovu ne želi biti zagovaranje rasprave o tomu što je komunizam i njegovo ozbiljenje. Ona je tek analitički nužno utvrđivanje očigledne činjenice.

Valja, međutim, obrazložiti tvrdnju da komunističke organizacije nisu bile partije u politologijskom značenju toga pojma. One okupljaju, dakako, samo dio (pars) i to manjinski dio odraslog stanovništva u socijalističkim zajednicama. U ovom, sociologijskom značenju, one jesu partije. Ali to nije dovoljno za politologijsko određenje pojma »politička partija«. Moderne su političke partije posljedica demokratizacije novovjekovnih liberalnih poredaka. One su svojevrsan empirijski demanti liberalnog razumijevanja novovjekovnoga građanskog

¹ U komunističkom ideologijskom samorazumijevanju socijalizam je razumljen kao poredak kojim se prevladavaju protuslovlja svojstvena liberalnom kapitalističkom društvu. On je, sukladno tomu, vremenski i strukturalno ustanovljen poslije liberalizma i predstavlja napredniji i viši stupanj društvenog razvoja. Ipak, on je tek prijelazni oblik početka prema komunizmu kao poretku potpunog ozbiljenja komunističkih vrijednosti.

Socijalistički su poreci, međutim, bili ustanovljeni u državama s agrarnim društvima, društvima u kojima je tek započeo proces liberalno-gradanskog konstituiranja društva. U tim društvima je postojalo privatno vlasništvo nad sredstvima za proizvodnju, ali nije bio razvijen kapitalistički oblik privatna vlasništva koji ustanovljuje osobit tip društvenosti. Stanovite iznimke čine Čehoslovačka, Mađarska i, donekle, nekadašnja DR Njemačka.

Socijalistički su poreci, osim toga, bili ustanovljeni istovremeno s građanskim porecima. Nasuprot komunističkom razumijevanju ovi su poreci bili oblik modernizacije agrarnih društava koji je htio biti alternativa liberalnoj modernizaciji. Obzirom na zbiljske nositelje vlasti, te na činjenicu da su u ovim porecima institucionalizirane vrijednosti komunističke ideologije ove je poretke primjerenije nazivati komunističkim.

društva kao društva jednakih i slobodnih pojedinaca — privatnih vlasnika, koji ustanovljuju državu kao vrhovnu vlast i izraz zajedničkih interesa ovih pojedinaca. Političke partije ustanovljuju činjenicu da su članovi kapitalističkog građanskog društva i državljani određene države podijeljeni u različite grupe koje imaju različite interese². Partije izvorno osvještavaju posebni zajednički interes pojedinih grupa građanskog društva. Otuda su one izvorno privatne organizacije³. Osvještavanje posebnih interesa nije, međutim, specifičnost političkih partija. To čine i sindikati. Za razliku od sindikata, koji posebni zajednički interes jedne klase neposredno suprotstavljaju posebnom interesu druge klase, političke partije su organizacije koje ovaj posebni interes nastoje promaknuti u državi. Istovremeno s osvještavanjem zajedništva posebnog interesa pojedinih socijalnih grupa, političke partije taj interes promiču nastojeći dobiti pravo da za određeno vrijeme obnašaju funkcije vlasti. Ovo pravo one mogu dobiti tek ako, uopćavajući posebne interese klase koju zastupaju, zadobiju povjerenje većine državljana. Otuda, naredni uvjet, da pojedina organizacija koja smjera osvajanju vlasti, bude politička partija jest da prizna da je država institucija koja ustanovljuje zajednički interes svih državljana i da je ona vrhovna vlast. Političke su partije otuda ustanove koje iskazuju *preobražaj liberalne države u politički sistem* i djeluju prije svega »između« društva i države. Njihovo djelovanje nije ograničeno samo na osvještavanje posebnih interesa jedne klase. Upravo činjenica da slobodno izabrani članovi partije zastupaju te interese u državi, bilo kao većina u zakonodavnim tijelima odnosno kao obnašatelji izvršne vlasti ili pak kao opozicija, čini partije dijelovima države. Političke su partije, prema tomu, organizacije koje priznaju da država jest vrhovna vlast koju kane osvojiti i obnašati njezine ovlasti, ali je ne kane rušiti ili je podrediti svojoj volji i interesu.⁴

² Osobito je u marksističkoj teoriji uobičajeno naglašavati klasni karakter političkih partija. To nije neopravdano. Pojedine političke partije nisu samo svojim programima osvještavale i zastupale interese određenih klasa, nego su to isticale i u svojim nazivima. To ipak nije dovoljan razlog da se neposredno izjednačava partija i socijalni interes pojedine klase. Političke partije u modernom značenju toga pojma formiraju se tek nakon što je izabrano i zajamčeno općenito, jednako i tajno pravo glasa, te druga demokratska prava. Ustanovljavanjem ovih prava, prije svega ukidanjem imovinskog i obrazovnog cenzusa, država ukida političko značenje klasnih razlika porijeklo kojih je građansko društvo. Ovim ukidanjem su sve kategorije stanovništva postali punopravni građani-državljanin koji svoje predstavnike u parlamentu biraju sukladno različitim interesima. Analize izbora u većini demokratskih zemalja pokazuju da je biračko tijelo pojedinih partija relativno homogeno, ali nipošto na taj način da najveći dio pripadnika jedne klase bira uvijek istu partiju. Metodološki utemeljene kritičke analize bi morale pokazati u kojoj je mjeri ova politička integracija prije svega radništva izraz i posljedica integracije radništva kao klase u kapitalističko društvo, tako da se grupa javlja kao značajan politički subjekt. Dakako grupa koja se nipošto ne oblikuje isključivo po klasnom principu. Usporedi primjerice R. Eisfeld, *Pluralismus zwischen Liberalismus und Sozialismus*, Kohlhammer Verlag, Stuttgart 1972.

³ Pravni status političkih partija je u demokratskim državama različito reguliran. U državama s dugom i ukorijenjenom liberalnom tradicijom one nisu subjekti javnog prava, ali je njihovo postojanje i djelovanje regulirano posebnim zakonima. Iskustvo s nacionalsocijalizmom je pokazalo da je neprimjerena zakonska regulativa Vajmarske republike pridonijela ustanovljavanju fašističkog poretka u Njemačkoj. To je razlog što je u brojnim državama nakon drugog svjetskog rata status i zadatci političkih partija ustavno i zakonski reguliran.

U komunističkim ustavima je položaj komunističke partije određen sintagmom o »vođeoju ulozi«, ali uglavnom djelovanje komunističke organizacije nije regulirano nikakvim zakonima.

⁴ Priznavanje države kao vrhovne vlasti i prostora političkog djelovanja pojedinih partija je bio povijesno dug i mukotrpan proces. Još između dva svjetska rata su pojedine političke organizacije, i

Samorazumljivo je, to je drugi bitan uvjet, da se o partiji kao ustanovi političkog sistema može smisleno govoriti jedino ako i partija priznaje pravo drugim posebnim grupama i interesima da se organiziraju i konkuriraju u borbi za vlast. Otuda je govoriti o partiji u jednopartijskim poretcima u politologijskom značenju toga pojma *contradictio in adjecto*.

Komunističke organizacije unutar demokratskih političkih poredaka nisu nikada ispunjavale ova dva uvjeta. Dapače, one ih nisu ispunjavale ni u poretcima u kojima su imale »vodeću ulogu«. One ne samo da nisu priznavale pravo različitim socijalnim grupama i interesima da se institucionalno oblikuju i da konkuriraju za obnašanje funkcija u državi, nego na osobit način ne priznaju ni državu kao vrhovnu vlast. Dapače, država nije bila vrhovna vlast ni u komunističkom poretku.

Komunističke su organizacije izvorno, unutar građanskog društva, bile pokušaj ustanovljavanja *povijesno novog tipa zajedništva*. Smisao je ove tvrdnje razumljiv tek ukoliko se imaju na umu osobitosti *zajednice* što ih je u znanosti prvi formulirao Ferdinand Tönnies krajem 19. stoljeća. Opravdano upozoravajući da znanost do tada nije pojmovno razlikovala različite vrste odnosa među ljudima on je u djelu *Zajednica i društvo* obrazloženo pokazao kako su društvo i zajednica dva različita tipa odnosa među ljudima. Društvo je, prema Tönniesu, ukupnost djelovanja, odnosa i institucija koje *nastaju* iz prinudenosti pojedinaca da radom zadovoljavaju svoje potrebe. Respektirajući spoznaje klasične političke ekonomije i njezine marksističke kritike Tönnies pokazuje kako je društvo povijesno nova, stvorena, formalna, mehanička i prolazna tvorba u kojoj pojedinci djeluju sukladno svojim interesima. Zajednica je, međutim, skup pojedinaca koji su povezani odnosom što ga pojedinci razumijevaju kao *realni, organski, konkretan* život. Ona je ograničena, prisna, u sebe zatvorena skupina ljudi za koju njezini članovi pretpostavljaju da vječno *jest*. Odnosno, pojedinci se u njoj međusobno odnose i ponašaju kao da je zajednica ukupnost koja nije napravljena. U zajednicu pojedinac ne može ući ili se jednostavno učlaniti, on može biti jedino primljen. Zajednica prethodi pojedincu u vremenski i logički. Ona je cjelina koja je više od pukog zbroja svojih dijelova. Ovi su dijelovi, pojedinci, određeni zajednicom i o njoj ovisni. Zajednica ustanovljuje prvobitno *jedinstvo* individua. Ono se očituje u jedinstvenoj volji zajednice, a ta tek omogućava različite volje pojedinačnih, empirijski različito određenih volja. Zajednica je jedinstvo svih pojedinačnih volja.

Zajednica kao tip odnosa među ljudima može se uspostaviti na temelju krvi (vjerovanja u jedinstveno porijeklo), mjesta stanovanja ili duha. Zajednica duha

to one koje su legalno djelovale, imale svoje uniformirane i naoružane odrede. Fašističke su partije tek najupečatljiviji, ali nipošto jedini primjer. Članovi ilegalnih organizacija su, dakako, isto tako bili naoružani. Priznanje države, kojim političke partije odustaju od namjere da nasilno ruše uspostavljenu vlast i pristaju na nenasilno natjecanje oko prava da određeno vrijeme obnašaju funkcije vlasti, uvjetovano je priznanjem prava pojedinim partijama da slobodno zagovaraju i potstiču nenasilnu alternativu politici države i ograničavanjem sile koju država može primijeniti u unutarnjim političkim borbama državljana. Ovo se ograničenje osobito očituje vrlo ograničenim pravom vojske da intervenira u unutarnjepolitičkom životu državljana.

Komunističke organizacije nisu priznavale vrhovnu vlast postojeće države. Obzirom na to u velikom broju država njima nije bilo priznato pravo da politički djeluju. One su bile izvan države.

je utemeljena u sličnom načinu mišljenja, djelovanja usmjerenom na isti cilj, te prijateljstvu, čak bratstvu njezinih članova. *Ona se, misli Tönnies, ne može utemeljiti u proizvodnji usmjerenoj na zadovoljavanje čovjekovih potreba. Ovakvo djelovanje razara zajednicu.*

Komunističke organizacije izvorno ustanovljuju zajedništvo duha odnosno klasnu svijest kako je ona iskazana u marksizmu razumljenom kao svjetonazor. U kontekstu ove rasprave nije moguće, ali ni nužno, cjelovito prikazivati ovaj svjetonazor. Neophodno je, međutim, naznačiti one njegove elemente koji su konstitutivni za ustrojstvo komunističkih organizacija kao zajednica.

Historijski je porijeklo i ustrojstvo svih komunističkih organizacija bitno određeno poviješću KP SS. Prilagodavajući Marxov i Engelsov prikaz i kritiku kapitalističkog građanskog društva i njemu primjerenog sistema vladavine ruski su komunisti institucionalno izrazili spoznaju da proletarijat *jest* proizvod kapitalističkog načina proizvodnje i klasa kapitalističkog građanskog društva, ali *nije samo* klasa toga društva. On je istovremeno *izvan* toga društva zato što u njemu sudjeluje na bitno drugačiji način nego drugi sudionici.⁵ Komunističke organizacije stoga okupljaju pojedince koji su živeli unutar građanskog društva, spoznali da su vlastitim opstankom upućeni na negiranje toga društva.

Komunističkoj organizaciji, osim toga, izvorno pripadaju pojedinci koji su spoznali da je već buržoazija uspostavila kapitalističko građansko društvo kao svjetsko društvo, iako je svoju vladavinu uobličila u sistem načelno nacionalnih, teritorijalno razgraničenih država kao vladavinskih poredaka. Komunističke organizacije otuda okupljaju individuume koji su spoznali da proletarijat već u kapitalističkom građanskom društvu opstoji kao svjetsko-povijesni subjekt. On ne postoji samo izvan kapitalističkog građanskog društva, nego i izvan i *mimo* nacije i država kao *prividnih buržoaskih zajednica*. Komunističke organizacije okupljaju individuume koji teže uspostavljanju komunističkog poretka kao svjetskog poretka. Svijest o ovom specifičnom klasnom položaju proletarijata koja od proletarijata čini svjetsko-povijesni subjekt je zadobivena spekulativnom spoznajom i ne mora biti značajka svijesti pojedinih proletera. Komunističke organizacije otuda ne osvještavaju i ne izražavaju zajednički materijalni interes radništva određene države ili nacije. One, isto tako, ne prenose taj interes u parlament određene države i ne nastoje ga promaknuti kroz vlastito djelovanje u parlamentu određene države. Komunističke organizacije nisu, prema tome, interesne proleterске organizacije. Ali one isto tako nisu organizacije koje posebnom radničkom interesu daju zajednički, svim državljanima prihvatljiv oblik i izborima zadobiti pravo da cjelinu države organiziraju sukladno tome interesu. Naprotiv, komunističke organizacije, u ime historijskog interesa proletarijata, promiču i ustanovljuju svijest da je proletarijat različit od drugih socijalnih

⁵ Tvrdnja da je proletarijat socijalni sloj koji opstoji izvan države politički se očituje u izbornim zakonima utemeljenim u imovinskim ili obrazovnim cenzusima. Sukladno tim zakonima najveći dio stanovništva pojedine države nije imao pravo birati ili biti biran u organe države, ali je bio dužan slušati njezine zakone. Ovo stanovništvo je bilo izvan zajednice državljana koja je politički tvorila narod.

klasa iste nacije ili države po tomu što ima vlastitu, drugačiju znanstvenu spoznaju društva i njemu primjerenoga vladavinskoga poretka, vlastiti moral, običaje i kulturu.

Osvješćavanje posebnosti radničkog zajedništva utemeljenog u ovim značajkama nije osobitost komunističkih organizacija. I druge su radničke organizacije, osobito političke partije, uvažavajući ovaj duh proleterskog zajedništva podsticale osnivanje *posebnih* radničkih kulturno-prosvjetnih i umjetničkih društava (u kojima su se pjevale drugačije pjesme i igrala drugačija dramska djela nego u građanskim društvima i udruženjima), te sportskih ekipa kako bi se osvijestila posebnost proletarijata kao klase. Osobitost je komunističkih organizacija njihovo vjerovanje da one ustanovljuju to zajedništvo već u građanskom društvu i programski ga kane nametnuti svim ljudima.

Komunističke organizacije otuda ustanovljuju svijest da proletarijat svoj opstanak može promijeniti jedino borbom zato što pripadnici drugih klasa nisu tek subjekti drugačijih interesa, nego su pripadnici neprijateljske zajednice koje valja pobijediti. Neprijatelji su otuda načelno sve ustanovljene države.

Ovako ideologijski razumljen značaj proletarijata ima i neposredne organizacijske posljedice. Komunisti se izvorno organiziraju — Savez komunista 1848. i I. internacionala — u jedinstvene centralizirane organizacije proletera cijelog svijeta. Razvoj kapitalističkog građanskog društva u Zapadnoj Europi i demokracizacija načelno nacionalno ustrojjenih građanskih država učinili su da su brojne radničke partije krajem 19. vijeka prihvatile ustanovljene države kao primarni prostor svoga djelovanja. Druga je internacionala otuda bila udruženje nacionalnih radničkih partija.

Boljševici su početkom 20. stoljeća obnovili »čistoću« marksističke teorije i pokušali pripremiti proletere cijelog svijeta za svjetsku revoluciju. Komunistička je internacionala ponovno bila ustanovljena kao jedinstvena transnacionalna i transdržavna organizacija koja ima svoje sekcije na prostoru ustanovljenih država.

Značaj komunističkih organizacija je u cjelini razumljiv tek ako se naznače osnovni elementi njihova unutarnjeg ustrojstva. Stanovita grupa ljudi kojoj su svojstvene neke zajedničke značajke postaje, kako je to istakao i Ferdinand Tönnies, zajednicom konstituiranjem jedinstvene zajedničke volje. Zajedništvo duha, odnosno klasne svijesti, i jedinstvenu volju komunisti nastoje ozbiljiti ustanovljavajući demokratski centralizam kao temeljno organizacijsko načelo svojih organizacija. Ovo načelo statutarno ovlašćuje izvršne organe organizacije da donose odluke obavezne za sve članove, da sukladno hijerarhiji primaju nove članove, sudjeluju u izborima nižih organa i isključuju pojedince i grupe koji ne prihvate ili ne izvrše odluke organa organizacije. Ovo načelo omogućava izvršnim organima da promijene ukupno članstvo. Ono istovremeno zabranjuje horizontalno povezivanje organizacijskih jedinica i njihovo autonomno djelovanje bez znanja i dopuštenja viših organa. Ovlaštima izvršnih organa zajednice se uspostavlja jedinstvena volja komunističke organizacije i njezina idejna

čistoća, a izvršni organi se uspostavljaju kao bit organizacije. Oni su sama organizacija⁶.

Navedene značajke komunističkih organizacija opravdavaju, vjerujem, zaključak da su one izvorno organizacije koje su željele ustanovljavati povijesno novi tip zajednice. One su po tome bile *političke* organizacije. Ali atribut »političko« ima u ovoj sintagmi specifično značenje. Politika je, prvo, osvještavanje historijskog interesa svjetskog radništva. Odnosno, ona je *idejni rad* — vlastito obrazovanje i prosvjećivanje drugih kako bi ih se osposobilo i pridobilo za članstvo u vlastitoj zajednici. Budući da komunističko djelovanje ne smjera zastupanju proleterskoga zajedničkoga interesa u državi politika nije nastojanje da se od birača dobije mandat za promicanje toga interesa u državi. Ona isto tako nije djelovanje u državi kojim se djelovanjem, kao osobitom vrstom djelovanja, nastoji konstituirati zajednički, svim državljanima prihvatljiv interes i odrediti pravila načelno nenasilnog razrješavanja sukoba različitih interesa. Naprotiv, politika je za komuniste *preodgajanje* nekomunista i osposobljavanje za mogući pristup zajednici komunista. Istovremeno ona smjera očuvanju moralne čistoće članova vlastite zajednice. Ona je moralno djelovanje. Budući da djelovanje komunista smjera revolucioniranju ustanovljenog poretka politika je, osim toga, u biti nasilno djelovanje.

Ovaj prikaz osobitosti komunističkih organizacija *prije uspostavljanja* komunističkih poredaka valja imati na umu ukoliko se želi razumjeti ustrojstvo tih poredaka. Te su značajke, osim toga, jedan od bitnih razloga njihova propadanja. Opravdanost je ove tvrdnje vidljiva čim se ima na umu geneza prvog komunističkog poretka koji je bio uzor svim kasnije ustanovljenim porecima bez obzira na to jesu li ovi poreci bili uspostavljeni autonomnom revolucijom ili uz pomoć Crvene Armije. I bez obzira na to jesu li uspostavljeni u nerazvijenim zemljama Afrike i Azije ili u razvijenim zemljama Europe.

Prvi su socijalistički poredak ruski komunisti ustanovili *nasuprot* vlastitoj ideologiji i prvobitnom naumu. Započinjući borbu protiv ruskog carskog režima oni su bili uvjereni da započinje svjetska revolucija kojom će biti ustanovljen komunistički poredak bar na prostoru nekoliko najrazvijenijih zemalja Europe. Izostanak svjetske revolucije je bitno odredio karakter komunističkih poredaka. On je promijenio funkcije komunističkih organizacija unutar poretka, ali ne i njihove bitne spomenute značajke.

Odlukom, da je moguć »socijalizam u jednoj zemlji« ruski komunisti su *priznali* postojanje svjetskoga vladavinskog poretka uobličnog u sistem teritorijalno razgraničenih država kakav je u bitnome uspostavljen *prije* njihove revolucije. Oni su kasnije nastojali proširiti teritorij svoje vladavine i podrediti novostvorene komunističke države, ali su pristali da se i komunistički svjetski poredak ustanovljuje kao sistem načelno nacionalnih država. Samom tom odlukom sve su države u kojima se ne uspostavlja komunistički poredak načelno neprijatelji.

⁶ U ideološkim prijedlozima o reformi ekonomijskog i političkog sistema u Jugoslaviji pojam »partija« je često rabljen u ovom značenju. »Reformatori« su zahtijevali da funkcioneri »partije« ne mogu istovremeno biti funkcioneri države. Istovremeno im je bilo samorazumljivo da isključivo članovi »partije« mogu obnašati državne funkcije. Taj zahtjev ima smisla jedino ako se pojam »partija« rabi kako bi se označili izvršni organi »partije«. Članovi »partije«, međutim, nisu »partija«. Dapače, mnogi od njih sami se ne smatraju dijelovima »partije«. Ova je besmislica razumljiva jedino unutar osobite ideološke logike.

Značajnije su, međutim, posljedice po unutrašnje ustrojstvo komunističkih poredaka. Promijenjen je, naime, značaj i značenje marksističke teorije. Ova je teorija spekulativnom spoznajom odredila proletarijat kao svjetskopovijesni subjekt pokazujući kako je njegov klasni položaj u kapitalističkom građanskom društvu imanentna tendencija komunističkog zajedništva. Ona je istovremeno sebe pojmla kao samosvijest svjetskog proletarijata institucionalni izraz koje je komunistička zajednica. Odluka da se socijalizam kao poredak ustanovi u jednoj zemlji čini da se ideja socijalizma *odvaja* i od proletarijata i od komunističke zajednice kao samosvjesnog subjekta. Socijalizam prestaje biti društvu imanentna tendencija i postaje isključivo *ideja* socijalizma. Ova ideja, međutim, više ne utemeljuje isključivo komunističku zajednicu. Ona biva uspostavljena kao idejni temelj *zajednice svih stanovnika* teritorija na kojemu se uspostavlja komunistički poredak, zajednice komunista i nekomunista. Socijalizam kao spoznaja ideje zajedništva je, osim toga, već dovršen, iako se mora empirijski uspostaviti. Otuda poredak kao ozbiljenje ideje socijalizma mora biti imenovan sukladno ideji. Odluka komunista da socijalizam kao poredak uspostave u jednoj zemlji je istovremeno značila bitnu reinterpretaciju njihove vlastite ideje socijalizma. Ruski su komunisti toga bili svjesni. Ovom je odlukom, naime, marksistička ideja socijalizma, odnosno marksistička teorija, relativirana i ukinuta kao skup vrijednosti koje komunisti iskazuju i zagovaraju na temelju spoznaje klasnog položaja proletarijata. Ona je postala *doktrina o budućem zajedništvu* koju komunisti znadu i mogu je interpretacijom stvaralački razvijati.

Ozbiljenje socijalizma kao ideje novog zajedništva pretpostavlja, sukladno marksističkoj ideji socijalizma, novi način materijalne proizvodnje života. Ili, što je zapravo isto, *novi način zadovoljavanja ljudskih potreba*. Ozbiljenje socijalizma kao nove zajednice pretpostavlja promjenu cjeline čovjekova života — ne samo novi moral, novu kulturu, novi oblik vlasti, nego i novi tip odnosa u materijalnoj proizvodnji života koji neće biti utemeljen u kapitalskom obliku privatnog vlasništva.

Time su naznačene osnovne značajke za razumijevanje smisla i značenja ustavnog utvrđivanja »vodeće uloge« komunističkih organizacija u komunističkim porecima. Priznanjem da se i komunistički poredak ustanovljuje u obliku teritorijalno razgraničenih država kao posebnih vladavinskih sistema, komunisti kao prioritetan prostor svoga djelovanja određuju »svoju« državu. Istovremeno to djelovanje smjera na preustrojstvo cjeline čovjekova opstanka. Komunisti, dakako, *ostaju posebna, zatvorena, svjetonazorska zajednica*. Mijenja se, međutim, njihovo mjesto unutar cjeline poretka. Izborivši (ili zadobivši uz pomoć Crvene Armije) moć da ustanovljuju novu, svojoj ideji zajedništva sukladnu zajednicu, komunisti *postaju* posebna manjinska zajednica unutar pojedine nacije i države koja ima moć da određuje uvjete života *svih* stanovnika svoje države i *cjelinu* toga života. Komunističke su organizacije subjekt uspostavljanja komunističkih poredaka. Istovremeno su svi oni koji ne pripadaju komunističkoj zajednici *neprijatelji*. Dakako, sada *unutrašnji neprijatelji*. Osobiti su neprijatelji oni koji imaju bilo kakvo privatno vlasništvo koje bi im omogućilo egzistencijalnu autonomiju. Otuda ih valja nužno ili uvući u poredak (boljševička politika prema seljaštvu nakon što su uz pomoć seljaštva ustanovili svoju vlast) ili ih ekono-

mijski, pravno i politički ostaviti izvan sistema (jugoslavenska politika prema seljaštvu nakon neuspjele kolektivizacije zemljišta).

Komunističke organizacije nakon osvajanja vlasti moraju organizirati materijalnu proizvodnju života, iako su same konstituirane mimo proizvodnje. Upravo ova nova funkcija i činjenica da novu zajednicu mogu ustanoviti jedino ukidanjem privatnog vlasništva je dodatni element koji uvjetuje da komunističke zajednice nisu samo političke partije u politologijskom značenju te riječi.

Politologijski gledano komunistička zajednica se uspostavlja kao *suveren* u komunističkom poretku. Ona uspostavlja poseban aparat vlasti koji nije istovetan s komunističkom zajednicom. On nije istovetan ni s aparatom izvršne vlasti komunističkih organizacija. U tom smislu on je država. Taj je aparat vlasti konstituiran na temelju ustava i zakona. Međutim, u tom aparatu sve odlučujuće funkcije obnašaju članovi komunističke zajednice. Komunistička organizacija svojim pojedinim članovima *povjerava* obavljanje funkcija državne vlasti, ali vrhovnu vlast imaju izvršni organi komunističkih organizacija.⁷

Ustav države i zakoni koji bi trebali oblikovati političku zajednicu komunista i nekomunista nisu općenite norme koje određuju formalna pravila ponašanja i političkog djelovanja pojedinaca. Oni ne važe jednako za sve državljane i ne primjenjuju se samo kada netko krši zakon. Ili točnije: sila se ne primjenjuje tek kada netko krši zakon. Zakoni su normativno iskazana ideja socijalizma. Oni su instrument ozbiljenja ideologije u kojoj je već određeno što jest zajednica, što jest pravo itd. Otuda se oni, kao *sredstvo ozbiljenja ideje*, ozbiljuju silom. Nije, dakako, riječ samo o ideologiji. Zakoni su instrument ozbiljenja volje suverena i otuda je njihova primjena ovisna o njegovoj volji i određena svrsishodnošću realizacije volje suverena. Riječ je, međutim, o jednoj posebnoj or-

⁷ Prije nekoliko godina u nas je često istican zahtjev da se postojeća »partijska država« preobrazila u pravnu državu. Ovakva je uporaba pojmovlja bila ideologijska. Pojam »pravna država« nipošto nije jednoznačan i njegovo određenje u našim društvenim znanostima još predstoji. U brojnoj znanstvenoj literaturi nedvojbeno je, kada je riječ o ovom pojmu dvoje. Zahtjev za uspostavljanjem pravne države je historijski prvotno istaknut protiv monarhove *apsolutne vladavine*. U tom tipu vladavine monarhova je vladavina ograničena jedino njegovom savješću i božjom voljom. Sam monarh, kao suveren, je iznad zakona. Zahtjev da se ustanovi pravna država označava zapravo nastojanje da *zakon vlada*, a pravo ustanovi kao temelj zajednice i legitimacija uporabe državne prinude. Riječ je, dakle, o državi u kojoj konstitucijski pravo ima primat pred politikom.

Ustanovljenje pravne države, drugo, ima nekoliko institucijskih pretpostavki. Jedna od najvažnijih je ustanovljenje kvalitativne podjele vlasti (zakonodavna, izvršna i sudska) kojim se ukida monarhijsko ili drugo jednovlašće i uspostavlja sistem vlasti u kojemu se različite vlasti uzajamno ograničavaju i kontroliraju.

Kontrola vlasti je efikasno moguća jedino ukoliko se ustanovi i kvantitativna podjela vlasti u kojoj opoziciona partija sudjeluje u vlasti toliko da može kontrolirati vladajuću partiju. Postojanje više partija je jedan od institucionalnih uvjeta ozbiljenja pravne države, a pravna država i partijska država nisu suprotnosti. Pojam »partijska država« se u politologijskoj literaturi rabi kako bi izrazio promjenu u ustrojstvu moderne demokratske države. Političke partije izvorno nastaju kako bi interese pojedinih grupa koji se očituju u »privatnom« društvu posredovale u parlament. One su sredstvo tih grupa. Razvojem parlamentarne demokracije partije se konstituiraju kao subjekti koji, formulirajući društvene interese, konstituiraju jedinstvo građana i kroz to uspostavljaju narod kao politički subjekt. One postupno preuzimaju, prema mišljenju kritičara, mjesto naroda. Označavanje komunističkog tipa države pojmom »partijska država« je neprimjereno i zato što ono zapravo prikriva karakter vlasti u komunističkim poretcima. Država kakva postoji u komunističkim poretcima je *partijina država*, država koja je vlasništvo partije.

ganizaciji, komunističkoj zajednici, kao suverenu unutar brojnije zajednice stanovnika određenog teritorija. Otuda zakoni ne utvrđuju i ne jamče samo »vodeću ulogu« ovog suverena. Oni određuju i tko pripada zajednici, a tko je njezin neprijatelj i stoga nema pravo da se organizirano trudi oko konstitucije cjeline i formuliranja zajedničkog ili općeg interesa. Ta je povlastica zakonima jamčena samo zajednici komunista ili organizacijama koje priznaju njezin program kao svoj i njezinu vodeću ulogu.

Ovakav značaj zakona i odnos komunista prema zakonima i prema državi je izuzetno nepodoban da komuniste i nekomuniste integrira u jednu, komunističku zajednicu. On je nepodoban i da trajno održi komunističku vladavinu. On umjesto formalnih odnosa među državljanima iste države uspostavlja *osobne* odnose kao temelj njihova zajedničkog opstanka. Samim tim pojedinci se ne mogu orijentirati u svom djelovanju prema zakonima i ne mogu znati kada zapravo krše zakon. Ili, što je još gore: budući da primjena zakona ovisi o *volji suverena*, pojedinci u vrijeme dok zakon važi, ali se ne primjenjuje, svjesno krše zakone. Tako svi postaju potencijalni kriminalci.

Ipak, ustrojstvo komunističkih poredaka može se valjano razumjeti tek ako se bar naznači značenje druge temeljne osobitosti tih poredaka — ukinutost kapitalističkog oblika privatnog vlasništva i na njemu utemeljenog načina proizvodnje i prisvajanja. Ukidanje kapitalističkoga privatnog vlasništva u komunističkim porecima je izraž nauma da se ozbilji ideja socijalizma, a ne nužnog razvoja protuslovlja imanentnih kapitalističkom građanskom društvu. Otuda se ono ne može razumjeti bez respektiranja Marxove i marksističke kritike kapitalističkog načina proizvodnje života. Marx je, kao što je poznato, nastojao pokazati kako novovjekovno građansko društvo ne može, zato što je utemeljeno u kapitalističkom privatnom vlasništvu, *zadovoljiti potrebe* čovjeka kao generičkog bića, to jest kao bića koje je *slobodno* (zato što ima razlog opstanka u samom sebi), koje je *umno* (jer svoj život proizvodi svrhovito djelujući primjereno vrsti a ne samo jedinki) i koje je biće *zajednice* (zato jer jedino u zajednici može opstati). Kapitalističko građansko društvo to ne može ozbiljiti, misli Marx, zato jer svrha proizvodnje u tom društvu *nije* zadovoljavanje potreba, nego proizvodnja profita. Na taj se način društvo, iako je proizvod čovjekova djelovanja, osamostaljuje spram pojedinaca i ukida njihovu slobodu. Ono može, opstati jedino ako istovremeno proizvodi klasu koja je svojim položajem izvan društva, iako je rad te klase temelj toga društva. Ono time ne može uspostaviti *jednakost* svih ljudi i razara njihovu zajednicu uspostavljajući *borbu* kao temeljno načelo opstanka. Samim tim se općenitost koja je imanentna tom društvu iskazuje kao poseban um jedne klase, a ne kao umnost cjeline. Otuda valja materijalnu proizvodnju organizirati tako da ona *zadovoljava potrebe čovjeka kao bića zajednice*, da omogućava svjesnu kontrolu zbivanja procesa proizvodnje i da izbjegava neracionalnosti imanentne kapitalističkom društvu. Ovaj program preuzimaju komunisti. Oni kane organizirati proizvodnju svrha koje je *zadovoljenje potreba čovjeka kao bića zajednice*. Pretpostavka je ozbiljenja ovog nauma dakako, ukidanje kapitalističkog oblika privatnog vlasništva i njemu sukladnog načina prisvajanja. Brojne su posljedice ove odluke po ustrojstvo cjeline komunističkih poredaka. U ovom kontekstu naznačit ću samo one koje su, po

mom sudu, odlučujuće za razumijevanje ustrojstva komunističkih poredaka i razloga koji su doveli do njihova sloma.

Svaka je materijalna proizvodnja, dakako, prioritetno usmjerena zadovoljavanju čovjekovih potreba. U građanskom društvu utemeljenom na kapitalističkom načinu proizvodnje i prisvajanja *pojedinaac*, uspostavljen kao individuum koji je privatni vlasnik svoje osobe i svoje radne snage, odgovoran je za zadovoljenje svojih potreba. On je dužan sam brinuti se za održavanje vlastitog opstanka. Zato kao *pojedinaac ima pravo* slobodno raspolagati svojom osobom i svojim radom, ali načelno *nema pravo* tražiti od nikoga pomoć da zadovolji vlastite potrebe. Dakako, da on ima pravo da određuje što su njegove potrebe, kako, gdje, kojom vrstom rada i na koji način će ih zadovoljiti. *Sloboda* odlučivanja o svojim potrebama i načinu njihova zadovoljavanja je bitna pretpostavka djelovanja pojedinca. Bez ove slobode pojedinac ne može *preuzeti obavezu* da sam zadovolji svoje potrebe i reproducira svoj život. Zbog uznapredovale podjele rada i razvoja sredstava za proizvodnju individuum ne može zadovoljiti sve svoje potrebe vlastitim radom. On je prisiljen razmjenjivati proizvode svoga rada za proizvode rada drugog pojedinca. Razmjena tako postaje specifična veza između pojedinaca kojom autonomni pojedinac postaje društven. Ali time se bitno mijenja odnos pojedinca prema vlastitim potrebama. On, naime, može *svoje* potrebe zadovoljiti jedino ako ponajprije zadovolji potrebe *drugoga* pojedinca. Obojica su uzajamno zavisni. Opstanak obojice je uvjet opstanka svakog od njih, a *odnos* prema vlastitoj potrebi je posredovan odnosom prema potrebi drugog pojedinca. To se posredovanje zbiva na tržištu. Tržište je tako odnos kojim se uspostavlja veza među privatnim pojedincima kao privatnim proizvođačima. Upravo zato što pretpostavlja postojanje različitih privatnih radova i mnoštva pojedinaca koji tržištem posreduju zadovoljavanje svojih potreba tržište konstituira društvo kao ukupnost djelovanja privatnih pojedinaca. Društvo, međutim, mijenja svrhu proizvodnje pojedinca i njegovo ponašanje. Uvjet zadovoljenja vlastite potrebe nije više samo proizvodnja uporabnih vrijednosti, nego proizvodnja razmjenske vrijednosti. Ili točnije: svrha proizvodnje je proizvodnja uporabne vrijednosti za drugoga. Samim tim je određeno i ponašanje pojedinca u nastojanju da zadovolji svoje potrebe. Uvažavajući potrebe drugog pojedinca on svoju potrebu uspostavlja kao *interes* u odnosu prema drugom pojedincu. Interes tako postaje određujući za ponašanje pojedinaca. On ih sučeljava, ali i povezuje. Naime, zajednički je interes svih pojedinaca da se razmjena dogodi. Bitan uvjet preobrazaja potrebe u interes jest, dakle, ustanovljavanje razmjene kao konstituensa društvenosti. Upravo je Marxova analiza ovako konstituirane društvenosti pokazala kako uvjet konstituiranja te društvenosti nije jedino *sloboda*, nego i *jednakost*. Naime, razmjena, ako nije pljačka i time ukidanje društvenosti, je moguća jedino kao razmjena ekvivalentnih vrijednosti. Ona je moguća tek ako se *konkretni* radovi, usmjereni na zadovoljavanje određenih potreba, preoblikuju u *apstraktni* rad kao vezu među pojedincima i kao moguću mjeru vrijednosti. Samim tim *jednakost* radova potaje forma u kojima se zbiva društvenost. Otuda su *sloboda* obzirom na *sadržaj* proizvodnje i *jednakost* kao *forma* odnošenja među pojedincima uvjeti konstituiranja društvenosti pojedinaca kao privatnih vlasnika i preobrazaja njihova ponašanja. To znači da pojedinac kao privatni

vlasnik djeluje kao privatna osoba, ali je njegovo djelovanje u vezi s drugim pojedincem bitno određeno nužnošću da se njegov rad uspostavi kao apstraktni društveni rad. U tom odnosu pojedinac je prije svega određen ovim svojim apstraktnim određenjima koja se u ideologiji, pravu, državi očituju kao specifičan oblik instrumentalnog uma. Ovaj je um kao imanentna općenitost ozbiljen u društvu i uobličen u ustanove koje nastaju iz nužnosti da pojedinac svoje potrebe zadovolji preobražavajući ih u interes. Temeljne kategorije toga uma su u znatnosti znane i nema ih potrebe ovdje izvoditi. Njihovo je značenje pretpostavka razumijevanja domašaja odluke komunista da proizvodnju organiziraju s naukom da se zadovolje potrebe čovjeka kao bića zajednice.

U komunističkom je tipu zajednice odlučujuće pitanje tko određuje što je zajednica i tko određuje redosljed i način zadovoljenja potreba. U komunističkim su porecima to komunističke organizacije. Prisvajajući pravo da određuje što je zajednica svih stanovnika komunističke države, kakve su njihove individualne i zajedničke potrebe, komunisti preuzimaju jednu od bitnih obaveza svakog čovjeka, obavezu da se sam brine za svoj život. Ali i jednu od bitnih funkcija čovjeka kao vlasnika uvjeta proizvodnje života — funkciju vlasnika. Iako je u izvornom modelu komunističkog poretka država nominalni vlasnik sredstava za proizvodnju života, ona je, i prema komunističkom samorazumijevanju, tek izvršilac volje i odluka komunističke zajednice. Komunistička zajednica isto tako odlučuje o tomu tko će od njezinih članova neposredno organizirati proces materijalne proizvodnje života. Tako se uspostavlja jedan specifičan tip vlasništva u kojemu su različite funkcije vlasništva faktički povjerene različitim ustanovama. Zajedničko je svim funkcionerima ipak to da su pripadnici komunističke zajednice. Oni su povjerenici komunističke zajednice u raznim segmentima cjeline proizvodnog procesa. Autori studije *Diktatura nad potrebama* razložito stoga ovakav tip vlasništva nazivaju svojevrsnim oblikom korporativnog vlasništva. Ono, pak, postaju ne samo suvereni u poretku, nego i gospodari.⁸

I zato što komunističke zajednice preuzimaju neke od odlučujućih funkcija vlasništva one nisu tek političke partije. One su *korporacije* koje se prema uvjetima proizvodnje života — zemlji, sredstvima za proizvodnju i ljudima odnose kao prema svom vlasništvu. Ti su uvjeti »materijal« i »mase« od kojih valja oblikovati novu zajednicu. Komunisti mogu ispuniti svrhu proizvodnje i izvršiti preuzetu obavezu — zadovoljavanje individualnih i zajedničkih potreba ukupnog stanovništva — jedino ako ukinu *slobodu* pojedinca da odlučuje o vlastitim potrebama i načinu njihova zadovoljavanja. Odnosno, jedino ako ukinu pravo privatnog vlasništva nad uvjetima proizvodnje. Dosljedno izvedeno to znači i prava vlasništva nad radnom snagom pojedinca. Zato su komunistički poretki nužno diktatura. Oni, međutim, istovremeno oslobađaju pojedinca da se brine za svoje potrebe, obećavajući da će mu »dati« hranu, stan, obrazovanje, zdravstveno osiguranje — ukratko *sigurnost*. Dakako, pod uvjetom da taj pojedinac zdušno radi sredstvima za proizvodnju koja nisu njegovo vlasništvo. Nije, međutim, riječ jedino o ukidanju privatnog vlasništva, nego o ukidanju *kapitalističkoga*

⁸ Usporedi F. Feher, A. Heler, Dj. Markuš, *Diktatura nad potrebama* Beograd 1986. osobito str. 80—163.

ljedica komunističke spoznaje da industrijska proizvodnja stvara više uporabnih dobara od neindustrijske proizvodnje i zato komunisti *preuzimaju* industrijalizaciju od kapitalističkog građanskog društva i nameću je svojoj zajednici. To, dakako, ima bitne posljedice za socijalnu strukturu i način života, ali je bitno različit proces od izvornog oblika industrijalizacije. U izvornom modelu je industrijalizacija nužnost koja proizlazi iz činjenice da se društvenost konstituira u obliku vrijednosti, a ne uporabne vrijednosti. Proizvođač ne može opstati ako ne razvija sredstva za proizvodnju. On ih mora razvijati radi logike odnosa u proizvodnji, a ne više samo radi neposrednog zadovoljenja svojih potreba.

Komunistički je poredak otuda bitno statičan. To je vidljivo i iz spomenute nedruštvenosti njegove proizvodnje. U socijalnoj strukturi se to očituje kao svojevrsno staleško ustrojstvo cjeline u kojemu je *konkretan rad*, osobito obrazovanje, jedan od bitnih kriterija stratifikacije. Proizvodnja se tako očituje kao puko održavanje poretka, a cijeli poredak kao jedna vrsta staleškog društva.

Ova je značajka ustrojstva prvog komunističkog poretka istaknuta i u ideologijskom sukobu KPJ i Kominforma. Višekratno je istaknuta tvrdnja da je birokracija u SSSR-u postala kasta. Doduše, iz razumljivih razloga nikada nije istaknuto koje su još kaste u tom društvu. Isto tako nije pokazano kako je kastinsko ustrojstvo izraz statičnosti komunističkog poretka.

»Samoupravni socijalistički poredak« u Jugoslaviji je bio povijesno prvi pokušaj da se preobrazu izvorni model komunističkog vladavinskog poretka. On nije uspio. Danas se može, vjerujem, reći i zašto nije uspio. Ustanovljenje samoupravnoga socijalističkog poretka je, prvo, jugoslavenskim komunistima nametnuto. Oni su ga pokušali ustanoviti mimo svoje volje. To nije nevažno pored ostalog i zato što su komunisti bili istovremeno i oni koji su se najviše opirali ustanovljenju samoupravljanja. Važnija je, međutim, činjenica da ustanovljenje samoupravljanja kao integralnog samoupravljanja, to jest kao načina konstitucije cjeline i upravljanja cjelinom zapravo nije moglo uspjeti. Zašto? Ustanovljenje samoupravljanja zapravo je značilo odluku komunista Jugoslavije da se pojedincima koji rade sredstvima za proizvodnju koja nisu njihovo vlasništvo nametne obaveza da sami počnu brinuti o zadovoljavanju vlastitih potreba. To je, međutim, značilo i priznavanje *slobode* tim pojedincima da sami donose proizvodne odluke i, što je važnije, da se sami, posredstvom tržišta brinu za realizaciju tih odluka. Pravno je to značilo prenošenje, ili točnije, vraćanje vlasničkih prava zaposlenima u »društvenim« poduzećima. Nominalno to je značilo ukidanje prava komunista da određuju potrebe cjeline i donose odluke sukladne tako određenim potrebama, kao i ustanovljavanje određenog *oblika privatnog* vlasništva. Sociologijski govoreći to je značilo ustanovljavanje društva kao posebne, autonomne sfere unutar koje pojedinci radom zadovoljavaju svoje potrebe. Otuda se samoupravljanje izvorno, još u Programu SKJ naziva društvenim samoupravljanjem. Samim tim je to značilo i promjenu svrhe proizvodnje. Umjesto proizvodnje za zadovoljavanje potreba, proizvodnja usmjerena na stvaranje viška vrijednosti i profita. Sociologijski je to značilo uspostavljanje *interesa* kao temeljnog načina ponašanja i oblika djelovanja zaposlenih. Dakako, različitih interesa koji bi morali biti predstavljeni u državi. Politički bi to dovelo do

privatnog vlasništva. Sukladno klasičnoj političkoj ekonomiji i filozofiji to znači ukidanje *tržišta* kao oblika konstitucije društvenosti individuuma. Tržište, naime, razara tradicionalne oblike zajedništva, ali i *integrira* privatizirane pojedince i njihova djelovanja, ne samo proizvodna, u društvo. Ukidanje tržišta kao oblika posredovanja vlastitih potreba i posredovanog povezivanja svih elemenata proizvodnog procesa očituje se tako, iako to izgleda paradoksalno, kao *ukidanje društvenosti* proizvodnje u komunističkim poretcima. Ova proizvodnja jest zajednička proizvodnja. Pojedinci, uslijed industrijalizacijom uvjetovane i organizirane podjele rada zajedno proizvode određeni proizvod, ali njihova proizvodnja nije društvena u smislu klasične političke ekonomije. Veza između elemenata proizvodnog procesa — predmeta rada, sredstava za proizvodnju i radne snage mora biti uspostavljena. Ali ona se ne uspostavlja na način društva. Dapače, ukidanjem slobode pojedinaca da sami odlučuju o svojim potrebama, njihove autonomije i tržišnog oblika konstitucije društvenosti, *ukida se društvo* kao autonomni oblik i sfera čovjekova djelovanja. Istovremeno se individuum i društvo desubjektiviziraju i pretvaraju u neoblikovanu masu koju valja uobličiti u zajednicu svrhama koje su izvanjske njihovu opstanku. Ta je zajednica, kao ukupnost pojedinaca koji nastanjuju određeni teritorij, načelno morala biti *autarkična*. U unutrašnjem se raščlanjenju ona pokušava uspostaviti kao jedinstven organizam dijelovi kojega su individuumi. Njegovo jedinstvo je ideologijski pretpostavljeno i održavano posebnim aparatima, koji, obavljaju različite funkcije kako bi reproducirali život i održali zajednicu. Podjela rada je otuda temeljno načelo raščlanjenja ovih poredaka. Riječ je, međutim, o *konkretnom radu*. O apstraktnom radu u političkoekonomijskom značenju toga pojma se, strogo uzevši, u komunističkim poretcima ne može govoriti. U brojnoj literaturi o ustrojstvu komunističkih poredaka uglavnom su izložene proizvodne i stratifikacijske posljedice ovih značajki ustrojstva komunističkih poredaka. Stoga ih ovdje neću izvoditi.

Pokušat ću tek odgovoriti na pitanje: zašto komunistički poretci dopijevaju u krizu. Oni dopijevaju u krizu zato što komunisti nisu u stanju ispuniti obećanje u ime kojega su ukinuli *slobodu* i obećali *sigurnost* svim pojedincima — zadovoljenje njihovih potreba. Ovo obećanje je, bar u zemljama u kojima je komunistički poredak bio ustanovljen autohtonom revolucijom — npr. SSSR i SFRJ — moglo biti osnova bar prešutnog konsenzusa između stanovništva i komunističke zajednice i utoliko *legitimirati* poredak. Osnovni razlog što komunisti ne mogu ispuniti obećanje jest činjenica da ovom tipu poretka nije nužno imanentan *razvoj proizvodnih snaga*. Dakako, da komunisti znadu da svoje obećanje mogu ispuniti jedino ukoliko razvijaju sredstva za proizvodnju i *industrijaliziraju način proizvodnje*. Socijalizam je, kako reče Lenjin, elektrifikacija plus sovjeti. Komunisti to i čine. Pa, ipak, nužnost razvoja proizvodnih snaga nije egzistencijalni uvjet, uvjet opstanka svakog pojedinca. Odluka kojom se izgrađuje industrijski objekt koji ne može funkcionirati i zadovoljavati potrebe nema neposredne egzistencijalne posljedice za onoga tko je tu odluku donio. Istovremeno ni pojedinac koji neposredno proizvodi nije neposredno egzistencijalno ugrožen ako proizvodi predmete koji ne mogu kvalitetom zadovoljiti potrebe drugih pojedinaca. Industrijalizacija je u komunističkim poretcima pos-

promjene suverena. Umjesto komunističke zajednice uspostavljanje demosa i parlamentarne demokracije. U raspravama pedesetih godina je to izrazio Đilas. Druga je mogućnost bila da se cjelina pokuša ustanoviti neposredno iz rada. Odnosno da se cjelina ozbiljno shvati kao zajednica rada. Ta je mogućnost, međutim, pretpostavljala ukidanje svih ustanova koje nisu ustanovljene neposredno iz rada, prije svega komunističkih i drugih društvenopolitičkih organizacija i, dakako, ustanovljenje organa u kojima će se, umjesto u državi, artikulirati različiti interesi, ujedinjavati u zajednički interes i jamčiti njegovo provođenje. Te je mogućnosti bio svjestan Kardelj. On početkom pedesetih godina govori o tomu da partija mora odumrijeti zajedno s državom. Očigledno zato jer zna da u tom tipu integracije poretka nema mjesta za partije. Obje su mogućnosti bile za komuniste neprihvatljive. Prva, zato što je odricanje od prava vlasništva uključivalo i mogućnost gubitka vlasti jer je liberalizacija prijetila i zahtjevima za demokratizacijom poretka. Druga, zato što bi to pedesetih godina značilo potpunu dezintegraciju cjeline budući da ona nije bila reintegrirana kroz proizvodnu koncentraciju sredstava za proizvodnju. Dakako, i zato što bi to značilo samoraspuštanje komunističke organizacije. Otuda su jugoslavenski komunisti napravili hibridni poredak. Oni su zaposlenima vratili stanovita prava i slobode, ali i obavezu pojedincima da se brinu za vlastiti život i zadovoljavanje vlastitih potreba. Istovremeno su proširili djelovanje tržišta, ali nikada nisu ustanovili tržišno društvo. Oni istovremeno nikada nisu ustanovili autonomiju društva. Samim tim tržište nije moglo ispuniti ni ekonomijsku, ni socijalnu (dezintegracijsku i integracijsku) ni političku funkciju.

Zadržavajući odlučujuće funkcije vlasništva — određivanje prioriteta potreba cjeline i povjereničku kadrovsku funkciju — komunisti su zadržali poziciju korporativnog vlasnika. Politički su pak zadržali poziciju suverena. Samoupravna integracija na osnovu konkretnog rada — i institucionalno ograničena na razinu poduzeća nije mogla ispuniti funkciju rekonstrukcije cjeline. Istovremeno su svi politički zakoni ostali istovetni kao u ranijem modelu. Probleme koji su se očitovali pokušalo se riješiti decentralizacijom koja je značila pojačanu dezintegraciju. Budući da integracijski procesi nisu omogućeni ni posredstvom tržišta, ni posredstvom samoupravljanja, ni posredstvom političke demokracije, ovi dezintegracijski procesi morali su prožeti i SKJ. To i jest izlazište rastakanja jugoslavenskog modela komunističkog poretka. Komunisti su krajem osamdesetih godina spoznali da ne mogu ispuniti svoju obavezu da zadovolje potrebe stanovništva. Oni su postali svjesni da način zadovoljavanja potreba koji su pokušali ustanoviti nije legitiman. Zato su ga željeli reformirati nastojeći pojedinca obavezati da se sam brine o svojim potrebama pristajući da ustanove sve potrebne ustanove kako bi pojedinci tu obavezu mogli preuzeti. Komunisti su time, međutim, prekršili prešutni konsenzus. Tim prije što nisu kanili promijeniti jednu ustanovu: svoju vlast. Ali, delegitimirajući način zadovoljavanja ljudskih potreba koji su ustanovili, komunisti su izgubili pravo tražiti da ostanu na vlasti. Svijest o tome su iskazali građani svih komunističkih poredaka na prvim slobodnim izborima. Povjerenje birača su gotovo svuda dobile stranke koje su u izbornim programima preuzele već osviještenu spoznaju da je ustanovljene komunističke poretke moguće reformirati jedino ustanovljavanjem kapitalističkog

građanskog društva, pravne države pluralističke demokracije. Novi konsenzus koji je uključivao pristajanje na goleme žrtve bez kojih mirni preobražaj bivših komunističkih poredaka nije moguć, građani su htjeli uspostaviti s drugim ljudima i organizacijama. Ali to je tek jedan aspekt prevladavanja krize legitimnosti komunističkih poredaka. Komunistički poretci se nisu mogli reformirati. Totalna je kriza zahtijevala novi početak. On je bio moguć jedino uz goleme žrtve. Jedna je od najlošijih osobina komunističkih poredaka bila da su pojedince učinili — ekonomijski, socijalno, politički i psihološki — nesposobnim da na sebe preuzmu odgovornost za vlastitu egzistenciju. Otuda je najveći dio tih pojedinaca sklon rješenju koje mu ponovno nudi brigu zajednice, sada nacije, za njegov opstanak. Nacija je zajednica koja može izdržati unutarnje raščlanjenje na društvo kao skup pojedinaca privatnih vlasnika i državu kao institucionalizaciju političke volje, a da se sama ne rastvori. Ali ona je isto tako zajednica koja može kao totalitet ponovno zatrti pojedince. Obje mogućnosti predstoje stanovnicima koji su živjeli u bivšim komunističkim poretcima. Koja će od njih i gdje će koja od njih postati zbiljnost vrijeme će ubrzo pokazati.

Ivan Prpić

*THE LEGITIMACY CRISIS OF COMMUNIST SYSTEMS**Summary*

In discussing the reasons for the decline of the communist systems the author analyzes two of their characteristics: the monopolistic rule of the communist parties and the abolishment of capitalist forms of private ownership. Contemporary communist organizations are neither communist (in terms of ideological values) nor are they political parties (in the politological sense). The author shows how the communist organizations try to establish a new type of community — a community of communists. From the defining of communist organizations (parties) in this manner both the structure and the decay of communist systems can be understood.

The abolishment of capitalist private ownership in capitalist systems can only be analyzed by taking into consideration Marx's and Marxist critiques of the capitalist way of the production of life. Communist organizations assume the functions of owners and thus also the care for the satisfaction of human needs. A necessary consequence is the state of dictatorship as well as the abolishment of the market and of sociability.

The legitimacy crisis of the communist systems follows from the inability of the communists to fulfill the promises in the name of which they abolished freedom and promised individuals security in the satisfaction of their needs.